

Az új magyar történeti szintézis előmunkálatai

SZÜCS JENŐ

A kereszténység belső politikuma a XIII. század derekán. IV. Béla király és az egyház

A tatárdúlás első hónapjaiban, IV. Béla Zágrábban, majd Csázma mellett kelt segélyt kérő leveleiben (1241. máj. 18., 1242. jan. 19.) bukkan fel írott formában első ízben az a sok évszázados jövőjű kép, hogy Magyarország a kereszténység „fala” (*murus*), védőtornya vagy „bástyája” (*antemurale*), mely ha ledőlne – ahogy utóbb az 1250 őszi programnyilatkozat jellegű levélben áll – „megnyílna az ellenség számára a kapu (*aditus*) a többi katolikus hitű térségek felé”. A képalkotást természetesen közvetlenül a tatár veszedelem aktualitásából elvont képzet mozgatta („ostrom”), de egy belsőbb lényeg volt hivatva kifejezni, hiszen a fal, torony, kapu csakis valamely nagyobb építménnyel („várral”) való funkcionális viszonyban nyer értelmet. A szimbólum lényege, hogy a magyar állam, *regnum Hungariae* egy nagyobb egység szerves része, ezen belül hivatott sajátos funkciót betölteni. E nagyobb egység neve IV. Béla leveleiben az „egész kereszténység” (*tota Christianitas*) vagy „keresztény nép, társadalom” (*populus Christianus*), földrajzi kategóriában „egész Európa” (*tota Europa*). A funkció a keresztény hit védelmében (*defensio fidei Christianae*) áll bármiféle ellenséggel szemben, éspedig egyfajta határvidéken; innen a „fal” képzete.

E fogalmak egyike sem egészen azt jelentette azonban, mint manapság. Az ellenség a metafora születése idején természetesen a tatár volt, de már utóbb – egyebek közt megint csak az 1250 őszi levélben és később is – a „kereszténység ellenségei” között a „hitetlenek különféle fajtái” gyűjtőfogalom alatt felsoroltnak például az oroszok, a bolgárok, a boszniai „eretnekek” is. Főként a nagy egyházszakadás (1054) után egészen általános jelenség, hogy a nyugati keresztény világ csak önmagát foglalta par excellence a *Christianitas* fogalma alá. A pogányokon kívül a görög rítusú keresztények – „szkizmatikusok” – és a bogumil „eretnekek” is kívül kerültek e gyűjtőfogalmon, egyaránt „megtérítendőek” voltak, mi több, „ellenségnek” minősültek. Ehhez igazodott a geográfiai szemlélet is. IV. Béla leveleiben Európa a kereszténység szinonimája; olykor egyazon mondaton belül a *contra totam Christianitatem* és *contra totam Europam* fordulat cserélgetése csak a stiláris változatosságot szolgálja. E keresztény Európa nemcsak a mongol birodalommal áll szemben, hanem fogalmilag élesen elkülönül „ama régióktól, melyek Kelet felől határolják országunkat”. A konkrét felsorolásban azonban a déli orthodox hitű régiók is ott vannak a fogalmilag kirekesztettek sorában. Nemcsak IV. Béla, hanem az egész akkori Nyugat szemléletében „Európa” keleti és déli határai rendszerint képletesen valahol Lengyelország és Magyarország határai mentén húzódtak. Ahogy „Európa határait” (*Europae fines*) az 1250-i levél dél-nyugaton Dél-Franciaországban húzza meg, ahonnan IX. Lajos kereszteshada eltávozott, másfelől a dél-keleti „falnak” a

magyar királyság határait tekinti. Akik e térségen belül uralkodnak, azok számitanak „Európa keresztényei fejedelmeinek”, a keleti végeken saját maga, a magyar király.

A keresztény hit spirituális közösségének és evilági lakossága (*Christicoli*) geográfiai keretének e *pars pro toto* értelmezésében IV. Béla természetesen azért osztozott kortársaival, mert a hitbeli közösség evilági intézményi szervezete, a Római Szentegyház, *Sacrosancta Romana Ecclesia* ezt írta elő. A konkrét politikai és geográfiai adottságokban és hadi szituációban fogant „fal”-metafora voltaképpen ugyanazt fejezte ki, mint a több évszázados múltú és elterjedtebb másik kép: minden római keresztény és keresztények bármiféle közössége – ilyen értelemben minden ország, állam is – „tagja” egy eleven organizmusnak, egy misztikus „testnek”, melynek „feje” spirituális értelemben Krisztus (*membrum – corpus – caput*), evilági „helytartója” viszont (*vicarius Christi*) a pápa. Ahogy az emberi testben a tagok engedelmeskednek a fejnek, úgy tartoznak engedelmes-séggel a misztikus közösséget „megtestesítő” egyház főpapjának a tagok – köztük minden keresztény fejedelem is. Ez a kiindulópontja a kereszténység belső politikumának.

Ami a kiindulópontot és az alapelveket illeti, IV. Béla miben sem különbözött nyugati keresztény kortársaitól. A pápai udvarra – mint az előző fejezetekben láthattuk – ő is úgy tekintett, mint „valamennyi keresztény udvar urára és mesterére”. A római egyház szervezetét ő is úgy fogta fel, mint amelyet Isten „erős sziklára (petra) kívánt alapítani, ezért . . . egyedül Péterre (*Petrus*) és utódaira bízta kormányzatát, hogy mind-azok, akik igazán ez egyház fiainak vallják magukat, úgy engedelmeskedjenek neki, mint tagok a fejnek és kellő időben bizton kapjanak kölcsönös vigasztalást . . .” (1242). A nyilatkozatok végighúzódnak a király egész uralkodásán, nagy hangsúllyal a dinasztikus ősök – a „szent királyok” – hagyományaira és sajátos keresztény missziójára, mely kezdetben a pogány magyarság, utóbb a szomszédos „hitetlenek” térítésében állt. „Mi az igaz hit szeretetét és a római apostoli szentegyház iránti őszinte odaadást szüleinktől és szent őseinktől úgy örököltük, hogy az százsoros termést hozott, s messze keletre bocsátotta szét szárait . . .” (1266). Felfogásában azonban, éppen mert őszinte volt, őszintén élt a hit az univerzális egyház mint organizmus – „test” – működési mechanizmusában: minthogy a fej és tagok egymásra vannak utalva, kölcsönösen segíteniük is kell egymást. Így nyer hangsúlyt már a tatárjárás idején az iménti idézetben a „kölcsönös (*invicem*) vigasztalás”. Nem egyéb ez, mint az a kétoldalú működési elv, melyet a külpolitika kapcsán már volt módunk megismerni. A magyar királyság magára vállalja az érdekszférájába eső „szkizmatikusok és eretnekek” megtérítését, ennek fejében elvárja a pápaság kézzelfogható segélyét az állam védelmében; így kapcsolódott össze például Bosznia és a tatár kérdés. A magyar királyság gondoskodik szövetségesről a „határos keleti régiókban” (melyek kívül esnek a fenti értelemben vett „Európán”), sőt igyekszik népeiket megnyerni Róma számára, minek fejében viszont ugyancsak segélyt vár a tatárok ellen; így kapcsolódott össze Danilo halicsi fejedelemsége és a keresztény politika. A magyar király, mint a kereszténység fejedelmeinek egyike, elismeri a Szentszék fennsőbb-ségét, de Krisztus vikáriusára mint „egyetlen és végső védelmezőre” (*ad unicum et ultimum protectorem*) tekint (1250); ennek jegyében folyt IV. Béla egész diplomáciája a tatár kérdésben. E kölcsönös működési elv azonban – mint láttuk – sehoggy sem akart az ideális normák értelmében funkcionálni. Részben ebben, de korántsem egyedül csak ebben rejlettek a kereszténység belső politikumának sajátos problémái.

Az egyház és az államok viszonyát egy elvontan ideális szférában elrendezte már Szent Ágoston, aki azonban az egyházat még elsődlegesen a hívők spirituális és misztikus értelemben vett közösségének fogta fel, mely gyakorlati szempontok miatt megtűri a „másik” *civitast*, az evilági államot. A probléma kezdettől ott jelentkezett, hogy e „két *civitas*” a valóságban „kölcsonösen elvegyülve” (*invicem permixtae*) létezett, miként már Szent Ágoston megfogalmazta, az egyház pedig elnyerte a maga nagyon is evilági szervezetét, hierarchiáját, birtokait. Hogy kisebb-nagyobb surlódásokon kívül a középkor első századaiban mégsem került sor krónikus konfliktushelyzetre az egyház és az államok közt, annak az a magyarázata, hogy egyfelől a káotikus politikai viszonyok közepette, királyságok bukása, felbomlása, újjászerveződése századaiban az egyház őrizte a folytonosságot, az uralkodók általában bizton számíthattak a püspökökre hatalmuk fenntartásában, másfelől viszont maga az egyház mint univerzális szervezet és feje, Róma püspöke még gyenge volt annak megakadályozására, hogy az uralkodók hatalmukat érvényesítsék saját országuk egyházszervezetével szemben. Gelasius pápának az V. század végén felállított „két kard”-tana több-kevesebb mértékben realizálódott: isten Péternek és utódainak a „spirituális kardot” adta, a „világi kard” azonban isten rendeléséből az uralkodóké. A fordulat VII. Gergely pápa (1073–1085) reformjai nyomán következett be, miután a római egyház a maga megújított, hierarchikus intézményi jellegében megerősödött szervezete és materiális hatalma alapján új módon igényelte „Krisztus helytartójának” szerepét az egész nyugati keresztény világban. A jogcím kettős volt. Egyrészt az új értelmezésben isten nemcsak a lelkiekben (*in spiritualibus*) adott át minden hatalmat Péteren át utódainak, hanem a „kardot” a világ dolgaiban is (*in temporalibus*) neki adta át, csak minthogy a kard forgatása méltatlan lenne a pápához, azt hűbérül átbocsátotta a világi uralkodóknak. Másrészt az eddiginél hangsúlyosabb teoretikus és – a megszilárdított egyházszervezet révén – praktikus következményekkel járt az a régi dualisztikus szemlélet, melynek értelmében a keresztény társadalom olyan univerzális egység, mely nyelvekre, népekre, országhatárookra való tekintet nélkül alapvetően két „rende” (*ordo*) tagolódik: egyháziakra és világiakra (*clerus et populus*). Róma az egyes királyságok politikai kereteit és alattvalóit is e kettősségben szemlélte, melyen belül a *clerus* – az egyházszervezet – vonatkozásában a szuverenitást közvetlenül magának igényelte. Ezt nevezték az „egyház szabadságának” (*libertas ecclesiae*). A valóságban persze az egyházi és állami viszonylatok – egy más értelemben, mint ahogy Szent Ágoston gondolta – „kölcsonösen elvegyülve” léteztek, hiszen az egyháznagyok tagjai voltak a királyi tanácsoknak, világi méltóságokat is betöltöttek, a püspökségek világi szervezeti keretek is voltak, az egyház a kancelláriától a hadszervezeten át a helyi igazgatásig mindenütt jelen volt az államok struktúrájában. A gregoriánus alapokon tehát Rómának kettős jogcíme is volt az államok ügyeibe való közvetlen vagy közvetett beavatkozáshoz, amit elsősorban az gyengített, hogy egyidejűleg maga a keresztény univerzalizmus is két ágra hasadt, s a másik ágon a „Szent Római Birodalom” császárai e jogokat nemcsak vitatták (sőt részben maguknak igényelték), hanem seregeikkel minduntalan Rómába vonultak és sanyarú helyzetekbe hozták Róma püspökét. Megjegyzendő, hogy a római egyház e nagy súlynövekedése nem volt feltétlenül és minden körülmények közt káros az államok szempontjából, főként akkor nem, ha az állam gyenge volt, belső anarchia bénította a királyság erejét. A helyi feudális hatalmasságok az egyház birtokait és pozícióit is fenyegették – „zsarnoki módon” tiporták az „egyház szabadságát” –, következésképpen a pápaság ilyen esetekben rendszerint a királyi

hatalom mellé állt. Az ifjú IV. Béla például szövetségesre lelt III. Honorius pápánál, aki II. Endre birtoktékozlásaival szemben a „magyar korona és az ország becsülete” védelmezőjeként lépett fel (1220). A pápai befolyás akkor vált veszélyessé és károssá, ha valamely keresztény monarchia éppen erősödőfélben volt, saját egyházát is ennek szolgálatába igyekezett állítani. Ilyen esetben már az uralkodó minősült az „egyház szabadságát” tipró *tyrannus*nak.

Magyarországot a kettéhasadó keresztény univerzalizmus nagy konfliktusai közvetlenül alig érintették, mert a magyar királyság – egy-két korai és efemer epizódtól eltekintve – nem volt császári hűbér. Az egyetemes kereszténységgel való viszonyában tehát a felsőbbség kérdése egyedül a pápasággal való kapcsolatban merült fel, mely a XI. század utolsó harmadában kovácsolta ki azt a teóriát, hogy mivel Szent István II. Szilveszter pápától kapta a koronát, egyidejűleg a felhatalmazást is, hogy „apostoli legátusként” szervezze meg a magyar egyházat (aminek semmi történeti alapja nem volt), következőképpen a magyar királyok az Apostoli Szentszék jóvoltából bírják hatalmukat. VII. Gergely idején fogalmazta meg a pápai kúria első ízben a fikciót, hogy Szent István „hűbérként” felajánlotta országát a Szentszéknek (1074). Az igény ebben a szélsőséges formában ugyan majd csak IV. Béla halála után nyer majd újabb formális megfogalmazást (1279), de hogy a magyar király hatalmának forrása a pápai *auctoritas*, a XII–XIII. század fordulója körüli időben axiómának számított Rómában, ami az „egyház szabadsága” védelmének jogcímével együtt (különösképpen, ha olyan harcias főpap képviselte itthon, mint Róbert érsek), a közvetlen beavatkozások sorának forrása volt 1220–30 táján. Mindazonáltal a tatárjárás éve e téren kizárólag negatívummal szolgált; egyedül azt exponálta, hogyan bénítja meg a keresztény univerzalizmus két ágra hasadása a keresztény politika legbelsőbb lényegét, magát a „kereszténység védelmét”. A Muhi csatából Dalmácia felé menekülő IV. Béla a váci püspököt, Bánca Istvánt Zágrábból küldte el követeként mind IX. Gergely pápához, mind II. Frigyes császárhoz (1241. máj. 18.), a kereszténység mindkét „fejéhez” segítségért. A követnek nem kellett két utat megtennie, egy csapásra oldhatta meg a dolgot, mert a császár éppen Róma előtt táborozott seregeivel, hogy térdre kényszerítse az öreg pápát. Az adott erőviszonyok diktálták, hogy a végszükségben – mint láttuk – a király követe útján kényszerűségből ezúttal a kereszténység világi fejének ajánlja fel országát hűbérül, azzal a feltétellel, hogy amúgy is mobilizált erőiből segélyhadat küld. A segítség elmaradását a pápaság természetesen azzal indokolta, hogy az „egyház eltiprója” szorongatta, a császár viszont, aki szintén nem küldött egy szál katonát sem Magyarországra, a hűbéri ajánlatot egyszerűen ütőkártyaként fogta fel, hogy azon frissiben a bíborosokhoz írt levelével nyomást próbáljon gyakorolni a pápára: íme, már a magyar király is „hatalmunk alá vetette magát . . .”

Az egyetemes egyházzal való viszonyában már az ifjú IV. Bélát két határozott vonás jellemezte, azon túl, hogy természetesen alávetette magát a kor értéknormáinak, mindig is hangsúlyozta, hogy „önmagunkat mindig az egyház ájtatos és engedelmes fiainak tudtuk” (1242), s – mint korábban láttuk – talán valamennyi elődjénél tudatosabban és ideologikus szinten választotta példaképének Szent Istvánt, az „apostoli királyt”, nyúlt vissza hatalma szimbólumaként az apostoli kettős kereszthez. Az egyik vonás, hogy mind belsőleges vallásossága, mind komolyan felfogott térítő missziós hivatástudata az akkor még egészen új szerzetesrendhez, a dominikánusokhoz vonzotta, bennük találta meg támaszát (ő volt egyszersmind a rend magyarországi elterjedésének első tevékeny fel-

karolója); a másik, hogy már egészen korán másként képzelte el az állam keresztény funkcióját és viszonyát az egyházhoz, mint Róma.

Már erdélyi herceg korában (1226–1228) megtalálta a szoros kapcsolatot a dominikánus rendhez annak az akciónak a keretében, hogy a déli Kárpátokon túl, a havasalföldi részeken nomadizáló pogány kunokat megtéríti és egyben a magyar állam befolyása alá vonja. Személyesen vonult ki Róbert érsekkel mint pápai legátussal és dominikánus hittérítőkkal a Havasalföldre. A kunok egyik vezérét, Barc nevűt állítólag 15 000 emberrel meg is keresztelték, felállították e térség számára a székelyekre, románokra, kunokra kiterjedő milkói kun püspökséget (1228), élén Theodorikkal, a dominikánusok már évek óta Magyarországon működő perjelével. A mongolok mozdulásáig úgy látszott, hogy a Kárpátokon túli „Kunországra” Béla herceg és a dominikánusok közös akciója békés úton terjeszti ki a keresztény magyar állam befolyását. A herceg atyjával együtt ünnepélyes, aranybullával megerősített oklevélben biztosította a kunokat, hogy népi szokásaikat, „szabadságaikat” a megtérés után is megtarthatják. Ugyanebben a közös akcióban fogant a Volga-vidéki, baskíriai „Nagy (azaz: ősi) Magyarország” felfedezésére indított két dominikánus expedíció, Julianus barát jól ismert két útja (1235–36, 1237), mely vállalkozásokat karöltve mozgatta a „régí magyarok” iránt feléledő érdeklődés és a friss katolikus missziós elhivatottság tudata. Hasonlóképpen kapta meg a dominikánus rend missziós területnek Boszniát (1233), ahol Freiburgi János lett a püspök. A kunoknak – mint tudjuk – a történelem fordulata más utat rendelt, a Volga-vidéki magyar népcsoportot a tatár hullám elseperte, a boszniai bogumilok körében János püspök kudarcot vallott, de a király kapcsolata a dominikánusokkal tartósan bizonyult. Az ő hatásuknak tudható be a Béla egész életét átható bensőséges vallásosság, ahogy évtizedek múltán (1260 körül) maga a király vallott erről, visszaemlékezve éppen az említett János fráterrel való „jámbor beszélgetésekre”, különösképpen kiemelve, hogy egykori lelkiatyjának „legfőbb törekvése volt a nyomorultak közé vegyülni és a betegek betegségét magáévá tenni; prédikációjának igéje, melyet mézzel folyó beszéddel adott át hallgatóinak, a Szentlélek ajándékával jeleskedett . . .”

Az egyház világi javait viszont nem kímélte a király, miután trónra lépve hozzáfogott a „felesleges és haszontalan adományok” kemény kezű visszavételéhez. „Nem lelki zavarodottság és meghökkenés nélkül értesültünk – írta hozzá intézett levelében IX. Gergely pápa (1236. jan. 16.) –, hogy királyi magasságod a Római Egyház szentségét megsértve és megbecstelenítve kinyújtotta kezét az egyházak és szerzetesrendek javai felé.” Az ifjú uralkodót azonban nem zavarták a pápa kemény szavai, hiszen épp az előző évben hirdette meg országos jelleggel és az addigiaknál „keményebb kézzel” (*validiori manu*) a birtokrestaurációt. Biztosai jelentős mennyiségű adományt állítottak vissza egyházaktól, szerzetesrendektől a várakhoz, nem kímélve magát az esztergomi érsekséget sem. Nem kizárt, hogy a fiatal IV. Bélát e téren bátorította és inspirálta II. Frigyes császár nápoly-szicíliai királyi minőségében 1220 után megindított szekularizációs kísérlete Szicíliában. Ez annál is inkább elképzelhető, mert ezidőtájt, pontosan a konfliktus kiéleződésének évében IV. Béla kapcsolatban állt a Staufer uralkodóval, szimpátiával kísérte abbeli igyekezetét, ahogy európai koalíciót próbált összekovácsolni a pápa és a guelf (welf) beállítottóságú lombard városok ellen, a fejedelmek szolidaritásának szükségességét hangoztatva. IV. Béla a császár megpendített hűbérúri igényeit kereken visszautasította ugyan, de az ügyben mellé állt, sőt az iménti pápai dorgálás után másfél évvel (1237. júl. 5.)

Zólyomból nem kevésbé erélyes hangú levélben szólította fel IX. Gergelyt, hogy ne akadályozza a keresztieshad ürügyén a birodalom megújítását, mert a császársággal való szüntelen viszály nem használ a kereszténység ügyének, Európa többi királya sem veszi jó néven, hogy a pápa szüntelenül beavatkozik a fejedelmek világi jogaiba! Az első „kemény leütések” a pápasággal szemben Béla király klaviatúráján már nem sokkal uralomra jutása után hangzottak fel egymás után.

Koncepcióját aztán a következő évben vázolta fel, miután megjelent udvarában a pápai legátus, Salvi perugiai püspök azzal a megbízással, hogy bírja rá a magyar királyt, haladék nélkül indítson hadjáratot a „szkizmatikus” II. Iván Aszen bolgár cár (1218–1241) ellen, aki ezidőtájt legveszélyesebb ellensége volt Rómának a Balkánon. Az Aszenida-dinasztia e tetterős és harcias sarja máris kiépítette balkáni hegemoniáját és bolgár fennhatóság alatt képzelte helyreállítani a kereszties politika által törzsében leigázott (és „latin császársággá” alakított), egyébként részállamokra hullott bizánci császárságot. IV. Béla politikája azonban egészen más hangnemre volt hangolva, mint a pápaságé. Nem foglalkoztatta különösebben az árulásban és vérben fogant nyugati kereszties lovagállam sorsa Konstantinápolyban, annál inkább a magyar királyság érdeke, hogyan tehet szert befolyásra a Balkánon. Itt két „szakadár” szövetségese is volt. Az egyik éppen maga a bolgár cár, akihez sógorság fűzte (nővérenek, a már elhunyt Máriának férje volt) s akinek főként Kálmán nevű – az előzőkben már megismert – örökösében, a későbbi cárbán (1241–1246) tartotta számon Béla azt az eszközt, mellyel majd Bulgáriát Magyarországhoz fűzheti. A bolgár cár szövetségese, a már ugyancsak megismert görög Vatatzes III. János, Nicea császára (1222–1254) szintén sógora volt Bélának (felesége, Laszkarisz Mária királyné nővérenek férje). A magyar királyság balkáni politikája éppen nem Róma irányvonalához igazodott. IV. Béla tehát minden igyekezetét latba vetette, hogy lebeszélje a pápai legátust IX. Gergely türelmetlen terveiről, sőt ismét Zólyomból expediált levelében (1238. jún. 7.) a pápa elé terjesztette igen figyelemreméltó érvelését.

Mindenekelőtt udvarias formában megtagadta a bulgáriai hadjáratot azzal, hogy a „baráti és rokon szövetséget” nem töri meg, az különben is ésszerűtlen lenne, hiszen a cár „annyira engedelmeskedik nekünk mindenben, hogy inkább alattvalónak, mint barátnek tekinthető; ha megtámadnók őt, minden barátunk és rokonunk, aki csak van a római területen, szembefordulna velünk”; egyébként Nicea császára is „a maga megtámadásának venné” a támadást. Ez azonban az ügynek csak aktuális oldala volt. Végeredményben IV. Béla természetesen aspirált a déli területekre, csak éppen másként, mint a pápa, s elő is terjesztette saját tervét. Eszerint majd később („mihelyt hozzájutunk”) csakugyan elképzelhető, hogy „elfoglaljuk Bulgáriát és Aszen többi földjét, és ha isten is úgy akarja, alávetjük azokat lelkiekben az apostoli széknak, földiekben pedig a mi hatalmunknak”. Ehhez azonban az szükséges, hogy a pápa teljesen szabad kezét adjon neki, Bélának és kapcsolja ki az ügyből Róma beavatkozásának még látszatát is. „Ha az Apostoli Szentszék követével együtt szállnánk meg e részeket, annak lakosai azt hihetnék, hogy a földi hatalomra nézve is nem nekünk, hanem a római egyháznak akarjuk őket alávetni, ettől pedig ők annyira irtóznak, hogy még azok is mindhalálig védekezni igyekeznének, akiket különben harc és ellenállás nélkül tudnánk megnyerni” – szól a figyelemreméltó érvelés. Még figyelemreméltóbb a terv pozitív oldala. A király előrukkol a javaslattal, hogy a pápa őt magát nevezze ki pápai legátusnak, ruházza fel egyházmegyék kialakításának, püspökök kinevezésének és plébániák kijelölésének jogkörével – „hiszen mindez boldog emlékü

elődünknek, Szent Istvánnak is meg volt engedve”. Tudnunk kell, hogy mindez a valóságban, István király korában nem „megengedve” volt, mert annakidején még az erős uralkodók természetes módon püspökségeket is alapító egyházszerzők voltak. A gregoriánus reform lényege e téren éppen abban állt, hogy az egész egyházszervezetet és a missziós tevékenységet kiemelte az „evilági” autoritások – királyságok – keretei közül és közvetlenül a pápa alá rendelte, aki hatáskörét kinevezett legátusok útján gyakorolta, ezek pedig nem is lehettek mások, mint Róma által kiküldött egyháziak. Amidőn az ifjú Béla Szent István példájára hivatkozva önmagát képzelte el „apostoli legátusnak”, nem egyszerűen arról volt szó, hogy egy anakronisztikusnak és irreális ábrádnak minősülő ötlettel játszott, hanem lelki szemei előtt körvonalazódott valami, amit – ez esetben még csak a missziós küldetés keretei közt – államegyházi törekvésnek szoktunk nevezni, kifejlődése azonban majd csak a kései középkor fejleménye. Egy nem Rómából, hanem Fehérvárról szervezett, egyedül a magyar királyság erőiből toborzott, magyarországi dominikánusok és ferencesek prédikációira alapozott kereszteshadjárat tervét terjesztette elő, kérve a pápai engedélyt a kereszt hordozására a had előtt és ugyanarra a bűnbocsánatra, „amelyben a Szentföld megsegítésére menők részesülnek”, nem különben kérve a pápát a kereszteshadjáratok esetében szokásos kiközösítő ítélet ünnepélyes kihirdetésére, csakhogy ez esetben speciálisan „minden hűtlen, valamint ellenünk és Magyarország ellen összeesküvő fejére”.

Az egész terv, mind a maga reálpolitikai vonatkozásaival, mind irreális kereteivel elsődlegesen IV. Béla személyisége és csírázó egyházipolitikai felfogása szempontjából érdemel figyelmet, hiszen a pápa természetesen megtagadta a teljesítését. Egy uralkodó szólal meg itt, aki mélyen keresztény és az „egyház hú fia”, de már az egyházipolitikát nagyon határozottan az államérdeknek alárendelten képzei el és egyebekben is jelentős árnyalatokban másként fogja fel egyház és állam viszonyát, mint a pápai kúria. A király ekkor harminckét éves volt; a tatárjárás és összes következménye Rómával való viszonyában is még előtte volt.

A király viszonyát az egyházhoz a tatárdúlás évében és azt követően alapvetően két körülmény határozta meg. Az egyik, hogy dalmáciai megalázó futásában „hú báróinak” már személyesen megismert csoportján kívül ott volt környezetében Rómából már visszatért követe, Bánca István váci püspök (a tatárok visszavonulása után majd első esztergomi érseke), alkancellárja, Benedek fehérvári prépost (a jövő kancellárja, előbb kalocsai, majd a második esztergomi érsek), az udvarában nevelkedett Türje Fülöp, a neves Dénes bán unokaöccse, dömösi prépost (utóbb zágrábi püspök, majd sorban a harmadik esztergomi érsek és királyi kancellár), a francia Bertalan pécsi püspök (majdani követe a Szentszék-nél), Hontpázmány Achilles, a tatárjárás utáni fehérvári prépost és királyi alkancellár – „és még igen sok főpap”, ahogy Tamás főesperes számbavette „Magyarország maradékainak színe-virágából” az egyháziak körét a spalatoí bevonulás idején. Ott vonult a király oldalán, legbelsőbb híveinek csoportjában ama személyi körnek a törzse, amely az eljövendő két évtizedben majd átveszi a magyar egyház kormányzatát, de egyidejűleg a kancellária vezetését is, bonyolítja majd a diplomáciát és tölt be különféle egyéb „állami” funkciókat. Az egyik körülmény tehát abban adódott, hogy az ország „reformációjában” eleve és természetes módon nélkülözhetetlen volt a magyar klérus. A másik körülményt az határozta meg, hogy sem II. Frigyes császár, sem kilátásba helyezett Konrád fia ujját sem mozdította a tatárvész közepette, bebizonyosodott, hogy a kereszténység evilági

„fejére” nem lehet számítani, s akkor már mihamarabb szabadulni kellett a hűbéri ajánlat esetleges következményeitől, ugyanakkor azonban a várhatóan megismétlődő tatár veszély elhárítása az „egész kereszténység”, „egész Európa” valaminő segítése nélkül el sem volt képzelhető. Mindez egyértelműen jelölte ki a minden eddiginél határozottabb római orientációt. Különben is az idős IX. Gergely pápa, akivel már régóta nem volt éppen harmonikus a viszony, időközben meghalt (1241. aug. 22.), s egy rövid kormányzatú pápa után remélni lehetett, hogy Szent Péter székének új betöltője, IV. Ince megválasztása (1243. jún. 25.) kedvező fordulatot hoz. A király követei – elsőként a tatárjárást követő rendszeres követjárásban – már a választási konklávé idején Rómában várták, hogy kieszközölhessék a soha meg nem valósuló kereszteshadjárat-ígéretnek sorában az első bullát (1243. júl. 21.).

Az új pápa csakugyan komolyan kezdett foglalkozni a kereszteshadjárat dolgával, energikusan hozzá is fogott az egyetemes egyház helyzetét felmérő és a kereszteshadat előkészítő zsinat előkészületeihez, mely Lyonban zajlott le (1245), csak éppen – mint már láttuk – a tatár frontról legfeljebb megnyugtatót célzó ígéretek formájában esett szó. Az egész keresztény világpolitikát, most már a renitens és kitagadott császárt kikapcsolva, a pápa és a „legkeresztényibb király”, IX. (majdani Szent) Lajos szövetségében az újabb szentföldi vállalkozás, s a mögötte húzódo kereskedelempolitikai célok kötötték le. Béla király követei, köztük is elsősorban a már szinte állandó követnek mutatkozó francia származású pécsi püspök, Bertalan, ezekben az években a távoli Franciaországban, Lyonban voltak kénytelenek érvelni és könyörögni (1245 nyarán, 1246/47 telén). Az eredményt a külpolitika fordulatait bemutató fejezetünkben már részleteiben végigkövethettük; lényegét maga IV. Béla sokkal lakonikusabban foglalta össze: „csak szavak . . .” Ahogy mélyült IV. Béla csalódása és kiábrándulása, úgy figyelhető meg stílusos fordulatokban is a hangnem crescendoja a pápai udvarral folytatott diplomáciai levelezésben. A pápai politika feletti „csodálkozás”, „meg nem szűnő csodálkozás” (1250, 1253) kifejezésre juttatását követi – mint mindjárt látni fogjuk – a pápa valósággal elméleti kioktatása (1253), majd a szárazon lakonikus összegzés („semmiféle megfogható . . .” a Szentszéktől csaknem két évtized óta), sőt olyan vádló hangnem, melyet a pápai válaszevél már „zúgolódásnak” minősít (1259), hogy előbb-utóbb a királyi követek már „vakmerően” merészeljenek beszélni a szentatya színe előtt (1264). A kiábrándulásnak volt persze egy nagyon is pozitív következménye: az egész külpolitika megismert átfordulása a reáliák felé 1246 és 1250 közt.

A diplomácia végrehajtó közegei, a király követei – elsősorban a Szentszéknél – természetes módon az egyháziak közül kerültek ki, de a kereszténység sajátos belső politikuma korántsem korlátozódott arra a keresztény „belügyből” hovatovább tisztán „külpolitikává” fejlődő diplomáciai manőverezésre, amit már alkalmunk volt kifejeletében megismerni, s lényegét tekintve nem egyéb volt már, mint a keresztény univerzalizmus gyakorlati csődje. Legalább ekkora, ha ugyan még nem nagyobb volt a tét abban a vonatkozásban, hogy a római hierarchiába tagolt magyar egyház energiáit mennyiben tudja az uralkodó a belső országos reformmunkálatokban hasznosítani. Minden, aminek írásbeli vetülete volt, és csaknem minden, ami intellektualizmust igényelt, egyszersmind az egyházzal függött össze, vagy legalábbis hatékony közreműködése nélkül nem volt elképzelhető – egy olyan szervezettel, amely elvileg csak korlátozottan, meghatározott vetületekben tartozott a királyi autoritása alá. Ahol a király többé-kevésbé szuverén úrnak

érezhette magát a gyakorlatban, az az udvarában élő egyháziak – világi papok és szerzetesek – gyülekezete volt, a királyi kápolna testülete. Tagjait a „király klerikusainak” (*clerici regis*) nevezték. A misézés, gyóntatás, liturgikus cselekmények feladatkörüknek csak kisebb részét tette ki; valójában ők alkották a király legközvetlenebb tisztviselői karát, sőt közülük a legképzettebbek, a párizsi, bolognai egyetemeken tanultak voltak az udvar „jogászaik”, akikre az uralkodó kormányzati, igazgatási és diplomáciai feladatok elvégzésében mindig biztonsággal számíthatott. Ők látták el az udvar valamennyi írásbeli teendőjét, hiszen a kancellária még a tatárjárás ideje táján sem különült még el zárt keretekkel, szakosodott hivatalként, hanem a király „familiáris” klerikusai közül hol ez, hol az jegyezte a királyi tanácsban a határozatokat, fogalmazta meg és állította ki a kancellár (a gyakorlatban egyre inkább az alkancellár) irányítása alatt az okleveleket. E testület nem volt valami népes, vagy két-három tucatnyi személyből állt, akik nem tartózkodtak valamennyien állandó jelleggel az udvarban, hiszen javadalomként préposti, kanonoki, főesperesi stallumokat bírtak, ad hoc királyi megbízatásokban is gyakran járták az országot; szerepükre még visszatérünk.

E közvetlen – mondhatni – tisztviselői törzsgárdán kívül azonban a királynak szüksége volt az egész magyar egyházi hierarchia támogatására, mindenekelőtt a főpapságra, a püspöki karra, élén – mint már ekkor nevezték – „Magyarország primásával”, az esztergomi érsekkel (aki rendszerint egyben a főkancellári méltóságot is viselte), hiszen megillette őket a hely a királyi tanácsban, súlyos szavok volt az országos ügyekben, de végrehajtó közegekként is fontos szerepköröket töltöttek be. Ezt leginkább az országos birtokrendezés (1254–1258) munkálatai idejéből ismerjük. Egy-egy vidéken valamely országos főméltóság (nádor, országbíró, tárnokmester, bán stb.) mellett a másik kiküldött bíró (*iudex delegatus*) rendszerint a helyileg illetékes megyéspüspök volt. A pozsonyi részekben például a nádorral együtt Vince nyitrai püspök, a Dunántúl észak-nyugati vidékén, az egész győri egyházmegye területén Amadé győri püspök irányította a munkálatot, aki mellesleg e tevékenysége közben szentelte fel késő-román építészetünk remekét, a jáki templomot (1256); segédje a birtokrendezési akcióban a rábaközi főesperes volt. Részt vett a munkálatsban személyesen Benedek esztergomi érsek is a maga egyházmegyéjében, a Dráván túl meg Türje Fülöp zágrábi püspök volt Gutkeled István bán bírótársa. Tétény Pál veszprémi püspök később (1268) a Dunántúl középső sávjában tevékenykedett. Ez lehetett a szabály az egész országban, kivéve a király saját „uradalmi” körzetét, a zólyomi és szepességi részeket, ahol viszont már korábban (1249) az imént vázolt szűkebb tisztviselői törzsgárda egyik neves tagja, a királyi klerikusok közül királynéi kancellárrá emelkedő (egyházi javadalma szerint fehérvári őrkanonok) Ákos nembeli Ákos mester tevékenykedett a Balassa-ös zólyomi ispánnal együtt. A munkálats hivatali szakértelemet igényelt, hiszen aprólékosan egybe kellett vetni a való állapotokat a tatárjárás előtt készített jegyzékekkel, el kellett bírálni a birtok jogcímét igazoló oklevelek hitelét, vitás ügyekben dönteni kellett, a rögzített birtokhatárokat írásba kellett foglalni. Minderre javarészt csak a beosztott egyháziak voltak alkalmasak. Amikor utóbb Ákos mester, már budai prépostként a trencsényi Bolondóc birtokviszonyait vizsgálta felül (1255), egy pristaldus és egy jegyző kísérte. Az előbbi idézte meg a feleket, az utóbbi végezte el a határjárásokat és az írásos teendőket. Hasonló par excellence „állami”-igazgatási teendőket számos egyéb területen végeztek egyháziak. Láttuk az esztergomi érsek emberének szerepkörét a pénzverés ellenőrzése körül. A szlavóniai pénzreform kapcsán meg is

ismerjük István bán e célra kiküldött emberét (*homo bani . . . ad hoc specialiter deputatus*) a pekreci kamarában: Benedek mester zágrábi kanonok volt (1256).

Kulcsfontosságú kérdés volt tehát, kik töltik be a főpapi székeket, különös tekintettel arra, hogy a püspöki karnak csaknem fele, a két érsek is – mind az ifjú Béla kipróbált híve – holtan maradt a muhi csatatéren. Az ügy fontosságát jól mutatja, hogy a király még Trauból 1242 tavaszán elküldte követét Rómába, hogy – a pápai szék üresedésben lévén – a bíborosoknál szorgalmazza különösképpen az elesett két érsek és a győri püspökség székének betöltését. Nem is várta be az elhúzódó római döntéseket. Ami a primási széket illeti, a király közvetlenül a tatárok kivonulása után, még Dalmáciából küldött üzenete útján utasította az esztergomi káptalant, hogy jelöltjét, a volt váci püspököt és római követét, Bánca Istvánt válassza meg érsekké, aki már 1242 májusától több mint egy éven át, a pápai kinevezésig, „választottként” töltötte be az ország első egyházi méltóságát. Mert azért a királynak megvoltak a maga legális eszközei, hogy befolyásolja a magyar egyházszervezet kulcspozícióinak összetételét, jöllehet a kánonjog szerint a püspök a székeskáptalan választásából (*electio*) és a pápa megerősítéséből (*approbatio*) nyerte el méltóságát. A királynak mindenekelőtt „ajánlási” joga (*propositio*) volt. Az egri püspökség utóbb megerősített kiváltságai (1271) értelmében a király három jelöltje közül kellett megejteni a választást. Az uralkodó erején, határozottságán és hatalmán múlt aztán, hogy a gyakorlatban, Béla idején, a jelölt rendszerint egyetlen személy volt: a király valamely kiszemelt megbízható híve. Másrészt a királynak hozzájárulási, beleegyezési joga (*consensus*) volt a választás eredményével kapcsolatban. Végül a pápához való felterjesztés (*postulatio*) kapcsán a királynak módjában volt megválasztott jelöltjét protezsálni a római kúriánál. Az erőviszonyokon múlt tehát, hogy az államérdek mennyire érvényesült.

Nem egészen úgy áll a helyzet, az „egyház szabadságának” kuriális teóriája ellenére sem, hogy az uralkodó számára adva volt egy Rómából irányított és szervezett hierarchia, mellyel vagy szerencséje volt, vagy sem, vagy fel tudta használni a kormányzat és a diplomácia támaszaként, vagy pórul járt. Sok minden az uralkodón fordult meg, hogy a viszonylatot megfordítsa: azokat segítse hozzá egyházi javadalmakhoz, akikről eleve tudta, hogy kormányzati támaszai lesznek. Ebben a kései középkorban kifejlődő egyházpolitikai manőverezésben Béla király már a XIII. század derekán mesternek bizonyult. A primási méltóság betöltésére a nagy műveltségű és Rómában is közkedvelt Bánca István püspök eleve adva volt. A Muhi csatamező egyik kiemelkedő szereplője és hősi halottja, Ugrin kalocsai érsek megürült helyére viszont már fiatalon – fehérvári prépostként – főkancellárrá kinevezett (1240) bizalmas munkatársát, Benedeket választotta meg a király, nem sokat törődve a megerősítés hosszadalmas római procedúrájával. Éppen Benedek további pályafutása fogja majd mindennél szemléletesebben megmutatni a királyi politika motívumait. De jól szemléltetik ezt egyéb esetek is az első évekből. Miután a győri káptalan megejtette választását, felterjesztette a király jelöltjét, az addigi erdélyi püspököt, Arnulfot Rómába, IV. Béla a supplicatiót támogatva a szokásos alkalmassági ismérvek (betöltött kánoni kor, tiszta erkölcsök, műveltség) felsorolása után ezzel az érveléssel ajánlja a megerősítést: „Előkelő szülőktől származik, sok rokona és atyjafia van országunk hatalmasainak körében, akiknek tanácsával és segítségével a püspökség, mely egy viszályokat támasztó nép szomszédságában terül el, s mindeddig szüntelen háborúk és beütések között hánykolódott, fellélegezhet és felépülhet” (1245. szept. 7.). Az osztrák

határszéli zavarokról van szó (Moson, Sopron, Vas megye a győri egyházmegye területe volt) és egy évvel az osztrák háború előtti időről; a püspökségre való alkalmasság döntő argumentuma az országvédelem, az állam érdeke! Egy másik ifjú híve, a dalmáciai kíséret körében már említett Türje Fülöp esetében, aki a dömösi prépostság javadalmával már a királyné kancelláriáját vezette (1246–1248), de még mindig nem érte el a kánoni kort, nem töltötte be a harminc évet, a király kieszközölte a zágrábi káptalannál a választást (1248), majd a felmerült kifogásokat és ellenkezéseket is követői útján szívósan leszerelte, hogy végül is megszerezze a pápai megerősítést. Úgyes diplomatájáról volt szó, aki már az előző években Csehországban és Bajorországban volt követe, utóbb is „fontos küldetésekben a Római Kúriánál és Itália távoli részein, s más országokban sok ízben saját költségén, kitéve magát az időjárás viszontagságainak, a tenger és az utak veszélyeinek és egyéb kényelmetlenségeknek, valamennyi rábízott ügyünket sikerrel intézte . . .” Ha viszont valamelyik káptalan nem tartotta be az illetet, nem igazodott az „ajánlásnak” nevezett utasításhoz, a király éktelen haragra tudott gerjedni. Ez következett be a megüresedett veszprémi püspökség betöltésekor (1245), amikor a káptalan a királyt meg sem kérdezve püspökké választotta egyik kanonoktársát, Zelandot, ráadásul Bánca István érsek szintén a király tudta nélkül jóvá is hagyta a választást. A király azon nyomban IV. Ince pápához fordult, erélyesen és méltatlankodva tiltakozott királyi jogainak megsértése miatt. Mint-hogy orvoslatot nem kapott, „méltatlankodását” (*indignatio*) nem késett éreztetni a renitens káptalannal, több birtokától megfosztotta, a sérelmet nem feledte, még halála előtt egy évvel is (1269) felhánytorgatta.

A legnagyobb és leginkább figyelemreméltó konfliktus 1252 és 1254 közt robbant ki a legfontosabb ügyben, az esztergomi érsekség betöltése kérdésében. Mindenekelőtt érdekes és talányos a tatárjárás utáni idő első érseke, a már több ízben említett Bánca István sorsa. A jelek szerint az előkelő nemzetség e sarja korából kimagasló műveltségű főpap volt, az első azok között, akik tudatoson törődtek a szellemi utánpótlás nevelésével is, külön nevelőt, bizonyos Besenyő Mátyás mestert tartott unokaöccsei mellett, majd miután ezek ifjúvá értek, a bolognai egyetemen taníttatta őket. 1265–1271 közt négy unokaöccse volt az egyetem diákja. Az érsek régi híve volt Bélának, de egyben Róma különös kegyét is bírta. Ki tudja, vajon nem e kettősségben rejlik-e a magyarázata annak a feltűnő ténynek, hogy az érseknek kijáró főkancellári méltóságot a tatárjárást követő kormányzati felállásban eleve nem ő kapta meg, hanem – szokatlan módon – az ifjú fehérvári prépost, Benedek, aki aztán Béla jóvoltából hamarosan kalocsai érsek lett. Feltűnő továbbá az imént említett veszprémi eset. Hogy István érseket eleve sértődöttsége készítette-e a Béla „méltatlankodását” kiváltó lépésre, a káptalani választás jóváhagyására a király megkérdése nélkül, vagy a király netán épp emiatt és ezt követően neheztelhetett meg rá, ma már nem dönthető el. Úgy látszik azonban, hogy helyzete egyre kényelmetlenebb volt itthon, ezzel párhuzamosan egyre kegyeltebb lett Rómában, mert megtörtént az a kivételes eset, hogy IV. Ince pápa 1252 október-novemberében Rómába hívta, bíborossá nevezte ki és megtette a Róma melletti prenestei egyház püspökének. A magyar prelátusok közül első ízben ilyen magas egyházi méltóságba emelkedett Bánca István csakugyan Rómába költözött, de azért nem akart lemondani hazai javadalmáról sem, kieszközölte tehát, hogy a pápa tartsa meg az esztergomi egyház élén, az érsekség adminisztrátorának minőségében (1252. dec. 30.).

E ponton robbant ki a konfliktus. Időközben ugyanis IV. Béla előterjesztette az esztergomi káptalannak megválasztásra első számú hívét, kancellárját, az akkor már évek óta a kalocsai egyházat kormányzó Benedeket. A választás annak rendje és módja szerint egyhangúan lezajlott már 1252 végén, mire híre jött a pápa és az új bíboros közös tervének. Erre föl expediáltatta IV. Béla azt a jóformán értekezéses számba menő hosszú levelét a Nyulak szigetéről (Margit-sziget) Rómába (1253. máj. 11.), mely nemcsak mint kancelláriai remeklés érdemel különös figyelmet, hanem főként azért, mert nem egyéb, mint a király egyházpolitikai elveinek összefoglalása. Felhangzik természetesen újból a pápai döntés feletti „csodálkozás” motívuma, a felháborodásé („a várt vigasz helyett sérelem, a remélt öröm helyett szomorúság ér bennünket” – akárcsak három éve a tatár ügyben), de nem ez a lényeg. A levél jogászai érveléssel veszi védelmébe a káptalani választás törvényességét (*legimitas*), jó ügyvédi fogással úgy állítva azt be, mint amellyel „mintegy ihletésre” egyetért „az ország egész klérusa és (világi) népe”; rámutat, hogy „miként jog szerint illik”, a választás elnyerte a királyi jóváhagyást (*consensus regius*). Ez azonban az argumentumoknak csak közvetlen egyházjogi rétege.

A következő, mélyebb rétegben a levél most már elméleti szinten fejtegeti a magyar egyház fejének funkcióját és – a királyság szemszögéből tekintett – alkalmassági elvét. „Mert az esztergomi érsek egyházi és világi előkelőink között az első, aki nekünk tanáccsal és segítséggel tartozik segédkezni (*nobis consilio et auxilio . . . debet assistere*) országunk minden fontos és titkos ügyében, akinek tehát jelenlétét aligha tudjuk nélkülözni, akárcsak rövid időre is” – szól az érvelés, majd folytatódik azzal, hogy erre a szerepre éppen Benedek alkalmas. Éppen azért érdemelte ki az egész ország beleegyezését (*approbatio*), mert arra hivatott, hogy ne magán-, hanem közszerepben (*non in privato sed in publico*) jeleskedjék, („mint a fény a gyertyatartóban, mindenki javára világítson . . .”), azaz „az esztergomi egyház élén, mintegy középen állva, minden képességét körös-körül a közjóra (*utilitas publica*) fordítsa”. Ott „hasznosabb tanácsadó, eredményesebb gondozó, előrelátóbb gazda lehetne”, mint a kalocsai érsekség élén. A végső érv e szférában: „A közjót méltán a magánügy elébe kell helyezni” (*utilitas publica private sit merito preferenda*). Ezzel kerekedik ki az értekezés második rétege. A „közjó (vagy: közhaszon)” az a fogalom, amellyel a kor az államérdeket fejezte ki. Már maga a frazeológia is az ezidőtájt Európa-szerte felvirágzó államelmélet és politikai publicisztika fogalmi kontextusát idézi, de még azelőtt, hogy a skolasztika, Aquinoi Szent Tamás révén az utoljára idézett axiómát kánonná emelte volna. Azzal rokon gondolatmenet ez, mint amit alig később az esztergomi érsekség kiváltságait megerősítő oklevél arengája fejt ki az állam és egyház kölcsönös viszonyát illetően (1256. dec. 16.). A magyar egyház feje, primása koronázza meg a magyar királyt és az egyház eszközeivel, isten nevében, mintegy helyetteseként (*vice Dei*) támogatja őt, miközben „az irántunk és a szent korona iránt hűtleneket egyházi fenytékkal késztetni és kényszeríti a hozzánk és a szent koronához való engedelmességre”. Ennek fejében viszont a királyi hatalom tartozik megvédeni az egyházat világi jogaiban. A különbség annyi, hogy az előbbi fejtegetésben explicit módon és egyértelműen hangsúlyt nyer az egyházfő – végeredményben az egész magyar egyház-szervezet – világi, kormányzati („állami”) funkciója, az egyház szerepének abból a szemszögéből való felfogása, amit ma államrezonnak mondunk.

De a fejtegetésre ráépül még egy fontos harmadik réteg is, mely most már egy további dimenzióban, Róma és a magyar királyság viszonyában hivatott leszögezni a IV. Béla által vallott elvet. Nemcsak formai tekintetben volt törvényes az eljárás (*legitime factum*), a pápa intézkedése viszont („ne vegye rossz néven Atyaságtok e beszédet . . .”) „séreelmes és zavarba ejtő”, hanem az utóbbi elvi és elméleti tekintetben is jogtalan volt. „Mert bár a hatalom teljességénél fogva (*ex plenitudine potestatis*) mindent megtehettek, hatalmatokról e tekintetben mégis le kell mondanotok, miként maga isten – akinek helyettesei vagytok a földön – sem él mindenben hatalma teljével, hanem feltételes módon (*potencia condicionata*), jöllehet hatalma teljes (*potencia absoluta*). Ti is tehát csak azt tehetitek meg – hogy fiúi bizalmassággal szóljunk –, amit jog szerint tehettek (*quod de iure potestis*); nem illő, hogy onnan származzék a jogtalanságra alkalom, ahonnan a jogok erednek!” Ne bocsátkozzunk most bele az egykorú hatalomelméletből kölcsönzött terminusok taglalásába; a lényeg itt, hogy a „feltételes” (korlátozott) és „abszolút” hatalom ellentétpárját, melyet az egykorú államtan a világi monarchiák kormányzata vonatkozásában kezd ez időben elméletileg taglalni, a király és jogászai sajátos és eredeti fordulattal „Krisztus helytartósága” dimenziójába vetítik és kioktatják a pápát, hogy az ő hatalma sem abszolút, hanem korlátozott. S miért? Mert ha a pápa a már megejtett és teljes mértékben törvényes jelölést nem fogadná el: „olyan látszatba kerülnétek, mint akik nemcsak nekünk, hanem az isteni akaratnak is ellenszegültök, minthogy az egész klérus, az előkelők és a nép, szegények és gazdagok, a nagyoktól a kicsinyekig egyaránt akarják és kívánják, hogy tisztelendő Benedek atyánk legyen az esztergomi egyház atyja és pásztora, márpedig – hogy laikusán, azaz népiesen szóljunk – a nép szava isten szava (*vox populi, vox Dei*), a tömeg véleménye pedig a prófécia erejével bír!” Tudnunk kell ehhez, hogy a frazeológia megintcsak a kor államtanában gyökerezik, annak is abban az irányzatában, amely az „alkotmányos monarchia” keretén belül az uralkodó hatalmának korlátozását a római jogból átvett „nép”, *populus* akaratában jelölte meg, az utóbbin gyakorlatilag az uralkodó kormányzati partnereit, az egyházi és világi nagyokat értve. A gondolat azonban közvetlenül nem volt átfordítható a pápaság és a magyar királyság viszonyára, a kettő nem lévén „alkotmányjogi” kapcsolatban. Így jött létre az isteni akaratot képviselő „közvélemény” motívuma, melynek megsértése „jogtalanság”, *iniuria*, hiszen magát istent sérti. Valójában a „nép” itt sem jelent egyebet, mint a felső kléruson kívül egy társadalmi kört, melynek megjelölése egyébként magában a levélben is több ízben *principes regni nostri*, az alább említendő folytatásban *barones et ceteri homines regni nostri*: az országbárok, előkelők, kormányzati férfiak. Azáltal, hogy valamennyien helyeselték a káptalan választását és a király jóváhagyását, olyan akaratot testesítenek meg – a magyar királyságét –, mely korlátot szab a pápai hatalomnak: ez a mondanivaló elvi lényege.

A példás logikával, három érvcsoportra felépített elméleti fejtegetéshez képest már alárendeltek a szokványos – a tatár kérdésben is mindig elősorolt – történeti és aktuális argumentumok, miszerint a pápának tekintettel kellene lennie egyrészt „szent őseink fáradozására a keresztény hit elültetésében és gyarapításában”, másrészt ennek napjainkban való folytatására, arra a meg is nevezett tényre, hogy Halics fejedelmét épp az imént „hívtuk vissza az apostoli szentszék iránti engedelmségre”, követek már el is juthattak Rómába. Mátyás királyig nem volt magyar uralkodó, aki ilyen eréllyel és ilyen logikával merészelt volna kioktatni a pápát a magyar egyháznak a király által kijelölt helyéről az

államon belül. A kortársak közül is egyedül II. Frigyes római korrespondanciájával vehető egybe e hang. Mert hiszen nem is annyira önmagában az egyedi eset érdekes itt, hanem az, hogy halvány körvonalaiiban — a kor szabta szorosabb korlátok közt — ugyanaz a koncepció kezd már felvázolódni, éspedig elméleti igénnyel, mint majd a XV. században: az „államegyház” gondolatának csírája. Ami pedig az egyedi esetet illeti, a király szívósan bizonyult. Még az év folyamán egy második, majd egy harmadik levelet küldött Rómába (1253. okt. 11.), miután a pápa is megmakacsolta magát, s most már újra kinevezte nem is adminisztrátorrá, hanem ismét érsekké Bánca Istvánt és megparancsolta az esztergomi káptalannak, hogy hamarosan visszatérő hívének feltétel nélkül engedelmeskedjék (1253. jún. 9.). A király őszi levele már nem „értekezés”, nem logikai-stiláris kancelláriai műretek, hanem türelmetlen és lakonikus közlés („íme, röviden és közönségesen, s mégis őszintén beszélünk . . .”). Tartalma abból áll, hogy vegye tudomásul a pápa, amit „isten a tanúnk, az igazság szavával mondunk és biztosítéku hozzatesszük, hogy sem mi, sem az esztergomi káptalan, sem a bárók és országunk többi embere semmi más megoldásba nem egyezünk bele, és ha bárki, akármiféle méltósággal ékesedik is, még ha angyal is lenne, egyebet sugallna, ne adjatok hitelt neki . . .” A lezárásnál sem képzelhető el lakonikusabb: „Egyebeket a követek, akiket fogadjatok atyáian.” Az időközben hazatért Bánca Istvánt itthon rideg és fagyos hangulat fogadta, valóban senki sem ismerte el, a legutolsó levéllel Rómában megjelenő követeknek pedig sikerült meghajlítani a pápát. IV. Ince végül is a Lateránban kiállította a Benedeket érsekké kinevező bullát (1254. febr. 25.).

Ami itt közvetlenül az elmergesedő viták középpontjában állt, az a királyi egyházpolitika kulcskérdése volt, az uralkodó főkegyúri joga. A probléma végighúzódik IV. Béla uralkodásán és viszonyán a soron következő pápákkal. A IV. Sándornál (1254—1261) 1259 őszén megjelenő követ, Pál pozsonyi prépost nemcsak a tatár ügyben adta elő királyának már megismert rezignált történeti visszapillantását, azzal az összegzéssel, hogy íme, évtizedek óta „az Apostoli Szék az ország szükséghelyezeteiben szándékosan közönnyel viselkedett” (*voluntarie tepuisse*), hanem egyben közvetítette a király további szemrehányását is, hogy a pápa javadalmak önkényes betöltésével „nagy mértékben sújtja az ország egyházait”. A pápa ígéretet is tett, hogy e téren „mérsekletet” tart, „hogy ez ügyben semmiféle jogos zúgolódás indoka ne maradjon” (1259. okt. 14.). A zágrábi püspökség megüresedése (1262) kapcsán kirobbant konfliktus aztán több mint négy évig húzódott, két pápát, IV. Orbánt (1261—1264) és IV. Kelemen (1265—1268) foglalkoztatott. Ezúttal ugyan már nem valami dicső motívum mozgatta a királyt, hanem az udvar masszív arisztokratizmusa, mely tiltakozott a pápa jelöltjének, Timót zalai főesperesnek alacsony származása miatt. IV. Béla mindenesetre elvi kérdésnek fogta fel az ügyet, sorozatosan tiltakozott, követek sorát küldte Rómába. Egyik követe, Demeter esztergomi főesperes már olyan szokatlanul „vakmerően” merésztel beszélni a pápa előtt, hogy IV. Kelemen — mint közölte a királlyal — csak az iránta való türelemből hallgatta végig az „ékesszóló és tapasztalt férfiút, aki érti, hogyan adjon elő szépen csúfságokat és illendőségbe burkolva illetlenségeket”, de az országnagyok ez ügyben küldött levelet már felolvasni sem engedte (1266. jan. 21.). Megjegyzendő, hogy az alacsony származáson kívül a fő ellenérv ezúttal is „állami” szempont volt: a király állítása szerint a pápa jelöltje nem alkalmas tanácsadónak (*defectus consilii*). A király viszont a követ visszatérte után felháborodottan tiltakozott, hogy a pápa odáig jutott, hogy „gyors büntetéssel nyíltan

fenyeget, nem kímélve sem méltóságot, sem személyt” (1266. ápr. 28.). Nem hámozható ki ma már, mennyire volt jogos a király szkepszise a jelölt kormányzati képességeit illetően, annyi azonban tény, hogy a pápai agresszivitás megerősödött IV. Kelemen idején. A zágrábi ügyben kereken kijelentette, hogy a királynak a „lelkiekhez” (értsd: az egyházszervezetchez) semmi köze, majd legátusa a bécsi zsinaton (1267) Magyarországot is érintő rendelkezéseket hozott, bármiféle királyi befolyást, jogalapot kétségbe vonva a püspökségek betöltésében. IV. Béla viszont keményen és következetesen ragaszkodott 1263-ban világosan kimondott alapelvehez: „A kezünkben levő kormányhatalommal egybeforró kötelességünknek tartjuk, hogy Isten szent egyházainak gondját viseljük, mint Magyarország valamennyi egyházának kegyurai” (*tamquam universarum ecclesiarum regni Hungarie patroni*).

A harc a főkegyúri jog kérdésében másfél évszázadon át nem dőlt el a királyi udvar és a pápai kúria közt; aki azonban e téren Zsigmondot és Mátyást megelőzve nem egyszerűen csak előfutárnak számított, hanem az államérdeket a legtöbb esetben érvényesíteni is tudta, az éppen IV. Béla volt. A birtokrendezés során sem volt különös tekintettel az egyházi javakra, holott IV. Ince pápa a két érseket igyekezett a király ellen hangolni (1254). Ugyanazzal a mérséklettel és tapintattal járt el e téren is, mint a világi birtokosokkal szemben. Az 1241. évi statusquot tekintette mércének, de ebből ismételt pápai felszólításra sem engedett, a pannonhalmi monostornak több vitatott földet nem bocsátott vissza, az ausztriai heiligenkreuzi apátságtól is visszavétetett több „jogtalannak” minősült nyugat-magyarországi várföldet (1256).

A római kúriával való diplomáciai hadakozás egy további, önmagában is érdekes körülményre irányítja figyelmünket. Kik voltak a király követei? A tatárjárás évében, mint láttuk, az utóbb sok bonyodalom forrásává vált Bánca István még váci püspök korában. A következő, akinek kinevezését is ismerjük (1250. nov. 11.), szintén püspök volt, az említett francia Bertalan, a pécsi szék betöltője. Minthogy akkoriban már hosszabb ideje tartózkodott „nem messze a pápai udvartól”, nem kizárt, hogy a hely- és nyelvismerettel rendelkező főpap ezekben az években a király állandó követe volt, ott sejtethetjük őt a Lyonban tárgyaló korábbi követségek tagjai közt (1245, 1246/47). Nem is tért már vissza, lemondott püspökségéről (1251) és Burgundiában keresett egyházi javadalmat, a magyar király viszont azzal jutalmazta, hogy – nyilván követi fáradozásaiért – a pécsi püspökség jövedelméből évi 200 márka nyugdíjat utaltatott ki számára. Utána már csak egy püspököt ismerünk, aki különösen súlyos ügyben, a cseh Ottokárral kötendő béke dolgában (1254), majd még több ízben megfordult Itáliában és másutt, Türje Fülöpöt. Ő azonban már az ifjabb nemzedék tagja volt, királyi klerikusként és dömösi prépostként kezdte a tatárjárás körüli időkben, a királyné kancelláriája vezetésén és csehországi, bajorországi követségeken (1246–1248), hivatali megbízásokon át emelkedett a zágrábi székbe (1248–1261), s onnan az esztergomi érsekséggel (1261–1272) ívelő egyházi karrierje már mindvégig Béla király személyes pártfogásának köszönhető. Egyébként az ötvenes években a püspökök követi sorának vége szakad. Az ismert névsor így alakul: Smaragd mester pozsonyi prépost (1254), Pál mester pozsonyi prépost (1259), majd Sixtus mester komáromi főesperes és esztergomi kanonok. Az utóbbi személyében jelenik meg az első, ezúttal már bizonyosan állandó római követ, aki megszakitás nélkül csaknem hat éven át képviselte a magyar királyságot a pápai udvarnál (1258–1264). Utódként lép fel aztán a pápa előtt a „vakmerően” beszélő Demeter

mester esztergomi főesperes (1264), akinek azonban nyilván ebből kifolyólag nem volt tanácsos maradnia, ezért helyébe megint csak éveken át állandó követként László mester esztergomi főesperes lépett (1265–1270).

Az új követi gárda közös nevezője hármas. Valamennyien a királyi klerikusok (*clerici regis*) fentebb vázolt tisztviselői karából kerültek ki, előbb és utóbb is – hogy úgy mondjuk – ez az „állami” címük. Valamennyiük titulusa „mester” (magister), ami viszont – mint látni fogjuk –, egyházi státusukat és egyben képzettségi szintjüket jelöli. Végezetül egyházi javadalmaikat tekintve részben a hierarchia felső, de nem püspöki rétegéhez (prépostok), részben a hierarchia jól javadalmazott középrétegéhez (kanonokok, főesperesek), az egyházi elithez tartoztak. Javadalmaikat kifejezetten királyi tisztviselői minőségükben, udvari klerikusokként nyerték el a király gondoskodása folytán, vagy a királyi alapítású és közvetlen királyi kegyuraságot élvező pozsonyi káptalanban, vagy a Béla uralkodása alatt 1252 után egymást felváltó két esztergomi érsek és királyi kancellár, Benedek és Túrje Fülöp jóvoltából Esztergomban, akik már azért is teljesíthették a királyi mindenkori kívánságát a javadalmak osztogatásában, mert mindketten azonos pályán emelkedtek fel a királyi klerikusok közül – az egyik a fehérvári, a másik a dömösi prépostságból – a magyar egyház csúcsára. A római követek esetében e minőségük szabályos hivatali pálya közbülső állomása. Megelőzően az udvar klerikusai voltak, hazatértük után viszont három esetben egészen szabályszerűen következett be, hogy már a következő évben egyházi javadalomként elnyerték a legfontosabb királyi prépostságot, a fehérvárit, egyidejűleg átvéve a királyi kancellária tényleges vezetését, alkancellárrá léptek elő: Smaragd (1255), Pál (1260) és Demeter (1268). Sixtus mester pályája azért nem követi ezt a szabályosságot, mert Rómából hazatértekor tartósan Beic Farkas viselte az egybekapcsolt fehérvári préposti és alkancellári méltóságot, diplomataként viszont Béla halálának évében (1270) újra előlép, nem is akármilyen minőségben, ő lesz az Anjou Károly nápolyi királyságába utazó magyar követség vezetője. Hazatérte után ő az esztergomi olvasókanonokságot nyerte el javadalomként és Túrje Fülöp érsek kancellárja lett (1264–1268). László mester viszont már azért nem követhette a szabályosnak látszó pályát, mert amikor hazajött, Béla király meghalt, és új kormányzati mechanizmus vette kezdetét. Villantsuk fel még a pályák következő állomását is. Smaragd mester a következő fokon kalocsai érsek (1257), majd István ifjabb király főkancellárja lett, Pál mester a továbbiakban veszprémi püspökké és a királyné kancellárjává lépett elő (1263). Demeter megmaradt a fehérvári prépostság élén haláláig (1277), Sixtus mester pályájának további ívelését viszont alighanem az akadályozta, hogy minden műveltsége és diplomáciai érzéke sem tudta eltörölni születésének azt a szégyenfoltját, hogy egy alsópap „ágyasságából” látta meg a napvilágot. Az utolsót, a sorban legfiatalabb László mestert Béla elhunytá szintén megakadályozta ugyan a magasba ívelő egyházi és hivatali karrierben, ezzel szemben hátrahagyott egy végrendeletet (1277), amely e csoport összetartozását egy negyedik fontos ismérvvel bővíti. A kor viszonyaihoz képest kiemelkedően gazdag könyvtára volt, melyből a teológiai, történeti és liturgikus könyveken túl különös figyelmet érdemel valóságos jogi szakkönyvtára. Birtokában volt egyebek közt a római jog egyetlen kötet híján teljes sorozata, ami e korban nagy ritkaságnak számít, a *Corpus Iuris Civilis* öt kötetben (a teljes *Digesta* három kötetben, a *Codex* és az *Institutiones*), a Kánonjog gyűjteményei Johannes Teutonicus és Bernardus *Apparatus*ával, Goffredus de

Trano *Summaja*, valamint a nagy bolognai glosszator, Azo 1200 körül írt *Summaja*, összesen tíz kötetnyi jogi „standard irodalom”.

Egy értelmiségi elit reprezentáns képviselői lépnek itt elének, akik pályájukat, életsorsukat tehetségükön kívül Béla királynak köszönhették, ennek fejében egész életpályájukon a királyt – az államot – szolgálták kifejezetten intellektuális munkakörökben, királyi klerikusokként, követekként, a kancellária vezetőiként, hogy magas – olykor legmagasabb – egyházi méltóságokba emelkedve majd a magyar egyházi hierarchia és a királyság jóviszonyának garanciáivá váljanak. Sixtus mester több évi római követségének lényegét a királyi oklevél, mely különben jutalmul egy birtok adományát tartalmazza Esztergom megyében (1264), ekként foglalja össze: „Miatán a római kúriához küldtük követünként, ott a királyi méltóság becsülete és országunk jó állapota érdekében (*pro regie dignitatis honore et bono statu regni nostri*) leküzdve ellenfeleink és ellenségeink veszedelmes gyűlölködését, megküzdve az időjárás viszontagságaival és számtalan egyéb kényelmetlenségei, sok éven át bocsátkozva bele fáradságos viták küzdelmébe, hűséggel és bölcsen védelmezett bennünket és koronánk jogait (*nos et iura corone nostre*), miközben sok egyéb ügyünket is és az ország dolgait, melyeket az említett kúriában előmozdítandó rábízunk, dicsőretre méltó módon és haszonnal képviselt . . .” Tudnunk kell, hogy a kor egyetlen szóval nem tudta kifejezni e fogalmat: „állam”. A körülírások egyik tipikus fogalmi kísérlete e kettősség: a királyi méltóság becsülete (*regie dignitatis honor*) és az ország „statusa” (*status regni*). Az oklevél azt mondja ki, hogy a követ a pápai udvarban a magyar államot, az államérdeket képviselte eredménnyel, s bizonyos oly színvonalon, csak éppen több diplomáciai érzékkel, mint utóda, Demeter mester, jóllehet – mint láttuk – még róla is kénytelen volt elismerni a felháborodott pápa, hogy „ékkesszó és tapasztalt” férfiú, érti a módját a jogászi csűrés-csavarásnak („szépen előadva a csűfűságot, illendőségbe burkolva az illetlenséget”). Túrje Fülöp diplomáciai küldetéseinek is az a summázata, hogy minden rábízott ügyet „koronánk becsületét csúcspontjára emelve” (*ad cumulum honoris corone*) híven és okosan intézett el, sőt utóbb, már az öreg és ifjabb király közti küzdelmekben mintegy belső diplomataként „koronánk derűsebb állapota érdekében és országunk integritását és boldogságát szolgálva önmagát közvetítőként, sőt mintegy pajzsként és falként vetette közbe”, hogy a belső békét létrehozza.

Az államnak a kor intellektuális színvonalán mozgó képzett értelmiségiekre volt szüksége, nem egyszerűen csak – a külszolgálatban – ékkesszajú szónokokra vagy – a belső igazgatásban – olyan klerikusokra, akik képesek egy oklevelet megfogalmazni vagy egy birtokelhatárolást fogantatni, (hiszen ilyenek azért jócskán akadtak a hiteleshelyeken), hanem mindenekelőtt a kánonjogban, de lehetőleg már a római jogban is jártas jogászokra. Ezt a jártasságot az itthoni egyszerű káptalani iskolákban már igazában nem lehetett megszerezni, de a külföldi egyetemeken közt sem Párizs volt már ekkor e téren az élvonalban, hanem Bologna és Padova. A sok évi diákoskodás azonban igen költséges dolog volt. Bologna fennmaradt *Memoriali* című városkönyve, melybe a 20 lírán felüli adásvételeket jegyezték be, telve van eladósodott, kölcsönökkel felvett, gyakran tankönyveket is pénzzé tevő tanulókkal – köztük a fennmaradt 1265–66, 1268–1271. évi kötetekben már magyarokkal is. Hogyan juthatott ki valaki Bolognába római és kánonjogot tanulni? Ha mecénása volt vagy már olyan önálló és tekintélyes javadalma, amely lehetővé tette a tanulást. A nagy nevezetiségek, nagybirtokos bárók már megengedhették

volna maguknak, hogy csemetéiket kiküldjék valamelyik egyetemre, ők azonban egyelőre efféle nem ambicionáltak. Maradt tehát mecénásnak néhány műveltebb főpap, akik már saját egyházkormányzatukban felismerték a képzettség előnyeit, és a király. Az említett kötetekben 36 magyar tanuló neve bukkan fel különféle ügyetek kapcsán. Már első pillanatra szembeötlő a főpapi unokaöccsök száma. Már említettük, hogy Bánca Istvánnak (az ekkor már régóta Rómában élő bíborosnak és püspöknek) négy unokaöccse tartózkodott ezekben az években Bolognában. Közülük István már az 1260-as évek végén kalocsai érsek, majd V. István kancellárja, Orbász a 80-as években Kun Erzsébet kancellárja lesz. De a korábbi követek és királyi klerikusok közül már szintén jó ismerős Túrje Fülöp, ekkoriban már esztergomi érsek is két unokaöccsét, az ugyanonnan megismert egykori klerikus, Pál veszprémi püspök is, sőt az alacsony származása miatt kálváriát járt Timót zágrábi püspök is egy-egy unokaöccsét taníttatta. Ám ezek az unokaöccsök is, a többiek is többségükben már mint tanulók egyházi stallumokat viseltek, nem is akármilyeneket. Akadt köztük már két prépost is, épp az említett Orbász (pozsegai) és István (pozsonyi), rajtuk kívül tizennégy kanonok (csak Esztergomból hatan, egyébként Kalocsáról, Veszprémből, Egerből, Zágrábból, Pozsegából, Csázmárol) és hat főesperes (Somogy, Pécs, Gömör, Nona és Kamarca, a mai Komarnica) szerepel a sorban: a többi *scolaris* esetében többnyire csak az egyházmegyét ismerjük, ahonnan jöttek. Nem úgy állt ugyanis a helyzet, hogy kimentek az ifjak tanulni Bolognába, majd képzetten hazatérve itthon javadalmakat kaptak, hanem megfordítva: már meglévő értékes egyházi javadalmaik biztosították egyetemi tanulmányaikat. Akkoriban félig-meddig már felnőtt fejjel tanultak a magyarok Bolognában. S kiktől kapták javadalmaikat? Elsősorban – közvetlenül vagy közvetve – a királytól, aki felismerte, hogy képzett jogászokra van szüksége és tehetséges klerikusainak kanonoki, főesperesi javadalmakat biztosított, régi hivatalnokait, egyházi főméltóságait is erre ösztönözte; a felsoroltak közül Fülöp érsek és Pál püspök például két-három évtizede ide tartozott. Ők egyébként már saját érdeküket felismerve is hajlottak erre, legtehetségesebb papjaikat és – gyermekük legálisan nem lévén – unokaöccseiket látták el javadalmakkal és küldték egyetemre. Ez volt az elit-értelmiség kiképzésének e korban a belső mechanizmusa és sajátos protekcionista rendszere. E kezdetek IV. Béla nevéhez fűződnek, az ő uralkodása utolsó évtizedében rajzolódnak ki forrásszerű élességgel a rendszer körvonalai.

Bizonyos azonban, hogy a kezdeteket nem az utolsó évtizedre kell tennünk, végül is merőben véletlen, hogy a bolognai kötetek éppen az 1265 utáni évekből maradtak fenn, s tartották fenn – szintén esetleges ügyek kapcsán – három tucatnyi magyar tanuló nevét. Gondoljunk csak vissza a római követek körére és megismert életpályájukra, de akárcsak az 1253. május 11-i margitszigeti levél – „értekezés” – gondolati anyagára és fráziskincsére. Ilyen írást, ezzel a gondolati építkezéssel és specifikus *terminus technicus*okkal egy hazai káptalani iskolát végzett klerikus semmi esetre sem lett volna képes megszerkeszteni. Jellegzetes római jogi szakkifejezések sora bukkan fel már az 1240–50-es évek fordulója után az oklevelekben. Nyitra privilégiumában (1248) a hagyományos terminológia („nagyobb” és „kisebb” ügyek) helyett a „polgári és büntetőügyek” (*causae* „törvények császársága” *legum imperatrix* testesül meg (1244), a váci gyűlést követően formában való megjelölése, az a római jogi motívum, hogy az uralkodói autoritásban a „törvények császársága” *legum imperatrix* testesül meg (1244), a váci gyűlést követően (1255) a római jogi *suum cuique* centrális eleme és hasonlók már önmagukban is

árulkodók. De egyébként is természetes, hogy nem az 1265. évben toppantak be váratlanul a magyarok Bolognába, hiszen már a rektorválasztást szabályozó végzésben (1265. márc. 11.) intézményesült szervezetként tűnik elő az Alpokon túli tanulók *universitas Ultramontanorum* tizenhárom „nemzetének” egyikeként a *natio Ungarorum*. Közép-Kelet-Európát egyébként ezen kívül csak a német és a lengyel „nemzet” képviseli. Ennek legalábbis egy-két évtizedes előzménye kellett, hogy legyen. A véletlen folytán megismert magyarok közül egyébként Mihály zágrábi kanonok már 1265-ben a kánonjog doktora (*doctor decretorum*), Tamás meg 1268-ban már mindkét jog doktora (*doctor legum*). A többiek egy része is azért adogathatta el tankönyveit, mert már tanulmányait befejezve hazafelé készült. A *Memoriali* tehát önmagában is arra mutat, hogy a tanulók már legalábbis az ötvenes években kezdték megindulni Magyarországról Bolognába, ha ugyan nem korábban. S vajon nem azért emlegetik-e István bíboroson kívül (aki végül is mint bíboros méltán lehetett közismert Itáliában) oly ismerősként például Türje Fülöp érseket, Pál püspököt, az unokaöccsök mentorait, mert egykor, még az előző vagy azt megelőző évtizedben, maguk is — mint tudjuk, akkor még ők is királyi klerikusok, préposti javadalommal — tanulókként ismert személyek voltak Bolognában? Igen valószínű, hogy az elit-képzés királyi protekcionizmusa már az 1240–50-es évek fordulóján kezdődött el.

Erre egyébként további támpontunk is van, amely egyben IV. Béla egyházpolitikájának egy újabb aspektusával azonos, összefüggéséinél fogva azonban pontosan ide vág. A katolikus egyház szervezetében a szerzetesrendeken kívül, a világi papság körében a tulajdonképpeni szellemi központok a káptalanok voltak, ahol iskolák is működtek. A gyakorlati lelkészi teendőktől mentesülve, különben is nagyobb településeken, többnyire városokban lakva, egymás közti kommunikációs lehetőségek közepette, elsősorban a kanonokoknak volt módjuk olvasásra, elmélkedésre, ismereteik gyarapítására, míg a lelkészkedő alsópapság — akár csak az 1279. évi budai zsinati határozatok tükrében — e korban általában még igen műveletlen volt, épp hogy olvasni tudott és ellátta a liturgikus teendőket. Annak, hogy a kanonokok egyfajta szellemi elité váljanak, természetesen anyagi feltételei voltak, minél nagyobb részesedés a tizedjövedelmekből, prebendákból, külön ház, háztartás. A káptalanok kezdeti monasztikus jellegű közös élete már a XIII. század első évtizedeiben véglegesen felbomlott, a kanonokok önálló háztartást vivő urakká váltak, szolgálkkal, fogattal, nem ritkán külön egyéni birtokkal. A püspöki városokban és a társaskáptalani székhelyeken a prépost palotáján kívül a „kanonoksorok” a legelőkelőbb házak együtteseit alkották. Az anyagi emelkedésben velük tartottak a főesperesek, miután általában a székeskáptalan tagjai közé léptek. Az erős és anyagiakban jól dotált középréteg kiemelkedése természetesen erős feszültséget teremtett a „kanonok urak” és a lelkészkedő plébánosok, az alsópapság közt, ami az egyházi jövedelmek elosztásában, mindenekelőtt a legjelentősebb, a tizeden való részesedésben csúcsonodott ki. Az egyházmegye tizedjövedelmének régi szokás szerint háromnegyede a püspököt, negyede a káptalant és a papságot illette, csakhogy ez utóbbi elosztása mindig vitás volt. A vita a XIII. század első felében azon zajlott, hogy a tizednegyed fele, harmada vagy negyede illeti meg a lelkészkedő papságot, azaz — minthogy ma már nehezen jár rá a fejünk e régi számolási módra — az egész tizedjövedelem 12,5 vagy 8,33 avagy 6,25 százaléka. Ami nem kis különbség. Róma ez esetben az alsópapság pártját fogta, azt tartva szem előtt, hogy a káptalanok egyre nagyobb részesedése miatt a papság színvonala

alászáll, egyre több köztük a tudatlan ember. Így foglalt állást a negyedik lateráni zsinat (1215), majd ennek értelmében például a veszprémi püspök ki is mondta, hogy a tized és hívek felajánlása (*oblatio*) negyedén a két fél fele-fele arányban (12,5 – 12,5 százalék) részesedjék. Más kérdés, hogy Veszprémben is, egyebütt is inkább a kétharmad-harmad (16,66 – 8,33 százalék), sőt még rosszabb arány érvényesült a papság rovására, ama két véglet közt ingadozva, hogy IV. Ince elvben az egész negyedet a papságnak juttatta volna (1245), IV. Sándor pápa szerint viszont (1255) sok helyütt csak valami egészen „silány és vékony” rész jutott annak. A küzdelem éppen IV. Béla uralkodása idején, a tatárjárás után élesedett ki egyfelől a kanokok és főesperesek, másfelől a papság közt, eladdig, hogy a győri egyházmegyében sorozatos tettelességekre került sor, kölcsönösen károkat okoztak egymásnak, lázadó plébánosok elvesztették egyházukat. Az ügy a király elé került (1255), aki döntését a főpapok és bárók véleményének meghallgatása után mondta ki. Döntése egyértelműen a kanokok és főesperesek javára szólt, megerősítve ezeknek már több évtizedes törekvését: a tizednegyed osztozási elvét háromnegyed – negyed arányban (a teljes tized 18,75 – 6,25 százaléka) a káptalanok javára és a papság rovására toltta el. Igaz, hogy ennek fejében viszont a hívek „oblációját” és egyéb helyi jövedelmeket, temetési pénzeket és hasonlókát viszont egészében a plébánosok javára ítélte. Maradtak ugyan a továbbiakban is eltérések az egyes egyházmegyék közt, a jelek szerint azonban a királyi döntés nyomán mégiscsak az lett a norma, hogy az alsópapság kénytelen volt beérni a tized „tizenhatodával” (6,25 százalék). Az egyházi elithez tartozó középréteg és a plébánosok anyagi helyzetét közt az olló szélsőségesen kinyílt, a lateráni zsinat elvi határozatához képest a kanokok és főesperesek javadalmá csak a tized vonatkozásában éppen duplájára emelkedett.

A szituáció talán első pillanatra különös, de nem meglepő a király már megismert politikai elveinek ismeretében. Az egyházi társadalom szférájában ugyanaz következett be, mint mondjuk a világi szektorban a várjobbágyok esetében. A király támogatta a hadra kész, tehető birtokos elemet, egyengette útjukat a nemesség felé, a többséget meg szenvtelenül hagyta a szociális süllyedés lejtőjén. Vagy emlékezzünk akár csak arra a jellemző intézkedésére, ami már szintén az egyházat, csak éppen annak hadakozó rétegét érintette, ahogy kiválasztotta a tihanyi apátság harcosainak „nagy és haszontalan sokaságából”, 130 főből a 12 katonailag leginkább hasznos főt, megerősítve őket régi szabadságukban, a többit beosztotta az egyszerű szolgálónép közé (1267). Ezt a felfogást ismertük meg akárhány vonatkozásban és neveztük „szelektív” politikának. Még ha modern szempontból visszas is, az értelmiségi „hadképesség” e korban éppoly rideg anyagi-szociális szelekciót kívánt meg, mint a reális hadimesterség. Ami az egyházi középréteg és alsópapság viszonyát illeti, kétségkívül a pápaság álláspontja volt szociálisabb, mert szeme előtt (*in spiritualibus*) a lelkipásztorkodás anyagi és szellemi nivójának emelése lebegett. A király más – „racionálisabb” – szemszögből (*in temporalibus*) fogta fel a kérdést, mert az egyház struktúráját az államhaszon (*utilitas publica*) felől szemlélte. Az állam szempontjából felhasználható intellektuális réteget természetesen nem a nagy tömegében tudatlan falusi plébánosok közt, hanem a műveltebb – és még képzetesebb tehető – kanokok és főesperesek körében kereshette és találta is meg. Éppen azokban a javadalmakban, amelyeket – mint láttuk – kedvelt klerikusainak juttatgatott sorra-rendre, s amelyek lehetővé tették, hogy adott esetben a legjobbak már egyetemre is jussanak, majd akár diplomáciai küldetéseikben, akár a kancelláriában,

bizottságokban kifejthessék képességeiket „a királyi méltóság és az ország státusa érdekében”. Ők voltak ugyanis, akiknek a „mester”, *magister* cím kijárt. Nemcsak azoknak persze, akik egyetemet végeztek, hiszen ez még mindig igen-igen szűk kör volt, hanem általában a műveltebb, kápolnajavadalmakkal rendelkező egyháziaknak, az 1255. évi viszálykodás kapcsán egyértelműen a székeskáptalan tagjainak (*magistri, canonici videlicet ecclesie cathedralis*) szemben az egyszerű papokkal (*sacerdotes*). Ilymódon hajlik vissza tehát a látszólag kicsinyes és méltatlan marakodás a nagyhatalmú püspökök által az egyház összes „többi” tagjának juttatott negyedén, az egész tizedügy mint egyházpolitikai részkérdés a megismert római követekig, tágabban a király klerikusaiig, még tágabban az értelmiség tartalékáig, mint Béla király határozott elemeiben jelentkező – s kereteit tekintve természetesen az egyházpolitikába zárt – sajátos „értelmiség-politikája”.

A magyar klérusról egészében véve nem valami üdítő képet tükröz majd Béla halála után a budai zsinat (1279). A főpapság egy része tobzódott a feudális pompában, arany és ezüst gombok, függők, különféle ékszerek felaggatásában és a lovakban aránytalanul nagyobb kedvét lelte, mint a misézésben vagy elmélkedésben, könnyen hajlamos volt belekeveredni erőszakos cselekményekbe, „vérengzésbe”. Az alsópapság sem vetette meg a kardot, bárdot, sem az „ágyasokat”, sem a bort. Nem volt ritka, hogy a pap borkimérést rendezett be házában, ahol „tisztességtelen és gyanús személyek” fordultak meg. A plébánostól még legfeljebb annyit követelhettek meg, hogy legyen legalább egy liturgikus kézikönyve, manuáléja – és így tovább. Nem állt egyedül – bár feltehetően kirívó esetnek számított – Jób pécsi püspök (1254–1279), az előkelő Záh nemzetség tagja, ráadásul rövid ideig előzőleg királyi alkancellár (1251–1252), aki ellen az volt a vád, hogy állítólag saját anyjával és nővéreivel rendezett orgiákat egyháza temetőjében, a botrányos paráznságon kívül simonia, gyűjtogatás, emberölés terhelhette volna a lelkét, ha törődött volna vele, egy ízben a somogyvári apát kezeit hátrakötözve, lábát a hasához, a gúzsbakötött szerencsétlen ellenfélt egy lóval vonszoltatta a porban, majd börtönbe vetette. E homályos háttérből azonban határozott kontúrral emelkedik ki IV. Béla idejében egy művelt és képzett csoport, néhány főpap és jóval többen az egyházi elit középrétegeből, fókuszában a királyi udvar kisugárzó hatásával. Ha a budai zsinat a főesperesektől általában megkövetelhetette már, hogy jártasság legyenek a kánonjogban és a *septem artes* körében is otthonosan mozogjanak, az alighanem éppen a megelőző évtizedek eredménye. Működött már a majd Béla halála után kibontakozó anarchiában (1276) vandál módon feldúlt veszprémi stúdium, ahol jogot is tanítottak, sőt éppen IV. Bélára valló módon oly módon, hogy a főhelyet az „ország jogai megőrzésének” oktatása foglalta el (*cultus iusticie ad regni iura conservanda obtinuit principatum*), sőt már kezd bevonulni a püspöki alkalmasság kritériumai közé is a „nemes vérből” való származás mellé a jogtudományban való jártasság, ahogy első ízben az egri püspökség korábbi kiváltságainak írásba foglalásakor bukkan elő (1271). A reformkirály kezényoma megannyi helyen ott van korának magyar klérusán.

Ő maga viszont, ami a lelkieket illeti, kitartott szívéhez közel álló dominikánusai mellett. Bizonyos értelemben ez is „politikai” kérdés volt, amennyiben például a dominikánusok dolga volt az ország belsejében még évtizedeken át úgyszólván idegen testként élő, nomadizáló – „kóborló” – és hol itt, hol ott súrlódásokat okozó, de mégis fontos politikai és hadi erőt képviselő kunok térítése. A király nem kis mértékben rózsás színekben ecsetelte a passai püspök előtt, hogy „ezek a kunok a Szentlélek kegyelméből

nyert reménységben megtagadva pogányságuk tévelygéseit az egyedül üdvözítő igaz hit világosságára tértek . . . ; a katolikus hithez szilárdan ragaszkodva a domokosrendi testvéreket és más szerzeteseket, akiknek üdvösséges tanácsait hallgatják s beveszik, állandóan maguk között tartják és őket mint lelki atyákat teljes odaadással és szeretettel veszik körül . . . ” (1260). Inkább ábránd és propaganda diktálta védőbeszéd volt ez még ekkor, mint valóság, amivel a király a pápaság és a környező klérus vádjait próbálta elhárítani, védelmezve egyben saját politikáját és feledtetni próbálva a kunok iszonyatos évtizedes dúlásait az ausztriai és a morva vidékeken. Tény ellenben, hogy ha valaha, valahonnan egyáltalán várható volt a kunok beillesztése a keresztény és feudális világba, az a dominikánus rend volt. De a királynak a renدهz való vonzalma távolról sem merült ki politikai szempontokban. Őszinte lelki kapcsolat volt ez – mint láttuk – az ifjúkor óta. A király kérésére már a tatárjárás után engedélyt adott IV. Ince pápa a rend fehérvári perjelének, hogy a királyi udvar gyóntató atyái dominikánusok legyenek (1243. júl. 13.). A király gyóntatója a hatvanas évek elejéig csakugyan mindig dominikánus fráter volt, egy időben bizonyos Romanus (1254). A „prédikátor rend” testvérei közül sokan szerves tagjai voltak a fentebb vázolt udvari kápolna testületének (csak 1260 után következik be szerepcseré a másik koldulórend, a ferencesek javára), sőt az elsődlegesen tisztviselői feladatokat ellátó világi papokkal, a király klerikusaival szemben a lelkési teendők főként rájuk hárulhattak. Egy esetben, amikor az udvar éppen Zólyomlipcsében tartózkodott, egy oklevél felsorolja e „testület” épp jelen levő tagjait (1263. aug. 3.). Ott volt Türje Fülöp érsek és kancellár, Bejc Farkas fehérvári prépost és alkancellár, valamint a *clerici regis* csoportjából Mutmér szepesi prépost, Demeter barsi, László honti főesperes, Felicián fehérvári kanonok (négyen közülük az előbbieik alapján személyes ismerőseink), rajtuk kívül hét domonkos és ferences testvér.

Az épülő új Budán előkelő helyet kapott a domonkosok rendháza, a főtemplom csaknem közvetlen északi szomszédságában, oly módon, hogy a kolostor egyben be is illeszkedett az erődítésrendszerbe, a templom (melynek tornya, az ún. „Miklós torony” ma is áll a Hess András téren) keletre nyúló szentélye egyben bástya szerepét töltötte be. Itt tartották meg már 1254 májusában a rend egyetemes nagykáptalanát, itt zajlott le egyidejűleg a kis István és a kunok „fejedelmének” leánya, Kun Erzsébet házassága. De a király egy másik gyermeke még bensőségebb kapcsolattal fűzte Bélát a renدهz. A közeli „Nyulak szigetén” (Margitsziget) épült fel Buda falaival párhuzamosan az az apáca kolostor, ahová a Dalmáciában született (1242. jan. 27.) tíz éves Margitot tizenhét társával együtt Veszprémből felhozták (1252). A kolostort a király és királyné közös költségén építették fel, a királynéi udvarház szomszédságában emelkedett, ahol maga Béla kíséretével gyakran és szívesen tartózkodott, sőt ezekben az években éppen ez volt kedvenc lakhelye e tájékon, az „ország közepében”. A szomszédság és a tatárveszedelem elhárításának fogadalmi záloga bent, a kolostor falai közt szinte szimbolikusan fejezte ki a király politikai és vallási devóciójának összhangját. Mert az apáca kolostor ugyan kezdetben ágostonos regulát követett, gondnoka a megismert Ákos mester (ekkor már óbudai prépost) volt, az apácák lelki gondozását azonban a domonkosok látták el, ők határozták meg belső szellemét és indították el Margitot a bensőséges misztika akkor még egészen újnak számító útján. A dominikánus atmoszféra még inkább hódított, miután a kolostor szomszédságában saját rendházuk alakult meg (1259). A királynak tehát bőven volt alkalma – mint ifjúkorában lelkiatyjával, Freiburg Jánossal – „jámbor beszélgetésekre”.

Nem jutott el az askzétikus misztika afféle belső tűzű rajongásáig, mint leánya – ez karakteréhez sem éppen illett, még kevésbé országmegújító aktivitásához –, de ahhoz igen, hogy a kötelező külsődleges formalitások mögött a vallás bensőséges élményét keresse, amit ezidőtájt leginkább „Krisztus szegényei”, a koldulórendek voltak képesek kifejezni és terjeszteni.

Ügyszólván családi vonás volt ez e korban az Árpádok közt, elsősorban persze a nőknél. Példának ott lehetett már testvérnénje, Lajos thüringiai gróf húsz éves korában megözvegyült Erzsébet nénje, aki zsenge korában már Assisi Szent Ferenc szellemének bővületébe került és haláláig (1231) a távoli, Lahn melletti Marburgban harmadrendi apácaként az askzézis rajongásában gondozta a betegeket, bélpoklosokat, hogy nemsokára az egyház szentté nyilvánítsa (1235). A tatároktól kapott sebeibe belehalt Kálmán testvérének özvegye, Salome a szomszédos Lengyelországban szintén a minoriták női szerzetébe, a klarissza apácák közé lépett (1245). De saját leányai közül is, a legkisebb Margiton kívül még a „politikai házasságok” két eszköze, Kinga és Jolánta is ugyanezt az utat járta meg. Az idősebb Kinga, mint láttuk, lengyel herceg férje révén Krakkóba került, ahol – néhai nagynénje, Árpádházi Szent Erzsébet példáján – betegápolással, a szegények gyámolításával, önkéntes alázatosságával tűnt ki, megözvegyülése után klarissza apáca lett. Ő alapította a szandeci kolostort (1280). Jolánta a másik Bolesław, Gniezno hercegének felesége ugyanígy élt a lengyel érsekség székhelyén, hogy férje halála után (1279) ő is a klarisszák közé lépjen. Béla külföldre szakadt vérei közt már nem a domonkos, hanem a ferences szellem hódított.

IV. Bélát a koldulórendekhez alighanem belső hitbéli és jól megfontolt politikai szempontokon túl specifikusan egyházi megfontolások is vonzották, ami részben magyarázhatja azt is, hogy az egyházi elit és az egyszerű lelkészkedő világi papság vitájában miért ítelt oly szenttelenül az utóbbiak rovására. Az új rendek a lelki gondozásban is sikerebbek és rátermettebbek voltak, mint a plébánosok. Ahol templomukat, kolostorukat felépítették, a plébániatemplomok helyett hozzájuk kezdett vonzódni a nép. Nemcsak azért, mert „Krisztus szegényei” külső megjelenésükben, durva csuhájukban, mezítlábasan eleve rokonszenvet keltettek a szegények közt, hanem mert értettek olyasmíhez, amihez kevés plébános. Mindenekelőtt a prédikációhoz. Egy átlagos pap ekkoriban legfeljebb monoton módon misét celebrált, keresztelt és temetett; a prédikáció nem volt szerves része az egyházi cselekményeknek. A domonkosok (nevükben is: „prédikátor testvérek”) és a minoriták valami újat hoztak a monotóniába, le tudták kötni és szavakba tudták formálni az emberek transzcendens igényeit. Ezen túl érdemlegesebben foglalkoztak a gyóntatással, valóban látogatták és ápták az elesetteket és betegeket, belső eszközökkel toborozták a híveket. Olyannyira, hogy el is hódították a híveket a plébánosoktól. Európa-szerte éles konkurrenciáért harc bontakozott ki a XIII. század dereka táján a világi papság és a koldulórendek közt – a hívekért és persze nem kis mértékben az anyagiakért is. Nem volt mindegy, hogy az oblációk hova folynak be. IV. Ince pápa 1245 őszén körlevelet intézett számos európai egyházmegyéhez, köztük külön az esztergomi érsekhez és a veszprémi püspökhöz, mely ezt az általános problémát taglalja: igen sok az olyan főpap, de mások is, akik „vak irigységtől vezérelve” különféle módokon és ürügyekkel zaklatják és próbálják megbénítani a két koldulórend működését. Meg akarják tiltani, hogy gyóntassanak, hogy az oltári szentséget templomaikban őrizzék, hogy misézzenek, hogy egyáltalán templomaikban harangozzanak és temetők legyenek, sőt

kényszerítik a híveket, hogy gyónni, misét hallgatni, temetkezni csak a plébániákhoz forduljanak, erőszakkal elveszik a prédikátor és minorita testvéreknek felajánlott oblációkat – és így tovább. A konfliktus alapja és motívumai teljesen világosak minden további nélkül érthető, hogy Magyarországon IV. Béla király a koldulórendek mellé állt.

Am vonzalma 1260 körül hirtelen és határozottan sok évtizedes kegyenceitől, a domonkosoktól a ferences testvérekhez fordult át – aminek motívuma legalább olyan érdekes, mint kezdettől való vonzódása általában a koldulórendekhez. Gyóntatói közül elmaradnak a dominikánusok, hogy feltűnjék egy Pál nevű minorita, aki egyébként Rómában is megfordult követeként (1265). Már a fiával való kibéküléskor (1263) négy ferences tartózkodott az oldalán. Utóbb nápolyi követe is egy ferences testvér, Adorján (1270), feltehetően a néhány évvel későbbi magyarországi provinciális. Mi több, a király élete vége felé belépett a terences rend világi testvérközösségébe (*confrater*), egy templom felszentelésénél állítólag ő vitte a fehér zászlót. Halottas ágyán utolsó kívánsága volt, hogy – megtörve a régi dinasztikus kultuszt, a fehérvári királyi temetkezést, az ősi bazilikát, ahol példaképe, Szent István hamvai is nyugodtak – a ferencesek templomában temessék el Esztergomban. A fordulatban vele tartott idős neje, Mária királyné is. Leányuk, az utóbb szentként tisztelt krakkói Kinga életírója közli a tényt, hogy Mária előbb a dominikánusokat, utóbb a ferenceseket kedvelte, amit természetesen Kinga imáinak hatásával magyaráz. A fordulat oka egészen máshol rejlett. Emlékezhetünk, hogy a Přemysl Ottokárral való kölcsönös kibékülés (1260) egyik fontos zálogául kínálkozott a margitszigeti zárda lakója, Margit királylány, akinek kezét a cseh király megkérte. Margit legendájából tudjuk, hogy Béla minden igyekezetével megpróbálta rábírní a tizennyolc éves apacanövendéket a házasságra, hivatkozott a kötelező gyermeki engedelmesésre, kilátásba helyezte a pápai felmentést. Az akadály – saját belső vallási lelkiismeretén, egykori fogadalmán túl – nem is volt oly nagy, hiszen a szűz nem volt még felszentelve, ami kánonjogilag csakugyan meghiúsította volna az ügyet, mert a *consecratio* alól még a pápa sem adhatott felmentést. A tét viszont Béla szemszögéből nagy volt, mert most már a legkomolyabban akarta dokumentálni szövetségi hajlamát Ottokárral. Margit azonban türelmes alázattal, de határozottan ellenállt, kijelentette, hogy Istennek inkább hivatott engedelmeskedni, mint szüleinek, inkább késsel elcsúfítja arcát, de a kolostort el nem hagyja. Majd sebtiben bekövetkezett a felszentelés a dominikánus provinciális közbenjárására, ami végképp becsapta az ajtót nemcsak Ottokár előtt, hanem az előtt is, hogy Béla legfiatalabb – s immár utolsóként hajadonnak maradt – leányával bármikor is bármit kezdjen sokágú házassági politikája kikerekítésében. Margit ellenállása őszinte belső devócióból fakadt, a sürgős felszentelés ötlete viszont már szinte bizonyosan a dominikánus rendfőnöktől származott, hiszen Margit aligha volt tisztában az egyházjogi kibúvóval. A felszentelés mindenestre a dominikánusok szigeti templomában következett be, demonstrálva a tényt, hogy a rend provinciális szembe merészelt szegülni a király akaratával – az „államérdekkel”. Ezt követően tűnnek el a domonkosok a király környezetéből, kolostoraik eddigi feltartóztathatatlannak tűnő gyarapodása is elakad, Szent Domonkos prédikátor testvérei helyébe mindenütt Assisi Szent Ferenc „kisebb testvéreinek” családja lép. IV. Béla király karakterébe alig világíthat be bármi is élesebb fénycsóvával, mint hogy vallási devóciójának átfordulása mögött is az államérdek motívuma húzódik meg.